

Hand-out 16 december 2019

Miskotte en het nihilisme – *Als de goden zwijgen*.

Vooraf

- Miskotte na 60 jaar: nog actueel?
- Miskotte en zijn fronten: *Edda en Thora* tegen modern heidendom, *Als de goden zwijgen* tegen nihilisme.
- En wat heeft het 'tegoed van het OT/Tenakh' daarmee te maken?

Miskotte in drie steekwoorden

- aandacht voor Joodse denkers, zowel antieke als uit eigen tijd
- volgeling en profeet van Karl Barth
- in contact met zijn tijd, cultuur, filosofie.

Als de goden zwijgen

- Tweeledig doel van het boek: meer ruimte voor het oude testament in kerk en theologie, en de strijd met het nihilisme
- Bijbelse theologie of cultuurfilosofisch essay? Beide: Miskotte gebruikt het ene voor het andere. Stelling: OT biedt veel meer munitie in de strijd tegen het nihilisme dan NT.

Nihilisme

- De derde mens, de cultuurmens die in opkomst is sinds het Hellenisme, wordt afgelost door de 'vierde mens', de nihilist.
- Dit gaat niet over 'de anderen', niet over de zich seculariserende samenleving, maar over onszelf.
- Geen cultuurpessimisme: 'religie' is bij niet positief (vgl. Barth) en geen doemdenken. Structureel verschil met insteek van bijv. Thierry Baudet.
- Klopt het beeld van die 'vierde mens' voor zijn tijd? Wellicht meer voor de onze – profetisch.

Echt en onecht nihilisme

- 'echte nihilisme': de overtuiging, dat wij als mensen aan onszelf zijn overgeleverd. Geen andere stem dan de menselijke stem, geen openbaring, geen zin of doel van de geschiedenis. Maar één waarheid: dat er geen waarheid is. Friedrich Nietzsche.
- **Centrale stelling van Miskotte: een levensbeschouwing biedt geen veilig heenkomen tegen het nihilisme. Ook de religie faalt. Het enige wat ons kan redden is, als God zelf spreekt.**

'Het echte nihilisme, dat sommigen of velen krachtens hun waarachtigheid bedreigt, is nergens zo radicaal overbodig gemaakt, als waar de Schrift spreken mag in haar eigen categorieën, krachtens haar eigen orde en hiërarchie, waarbij het Woord dáárin goddelijk is, dat het zichzelf is en zichzelf stelt als het *bijzondere* en niet als het algemene, als heilsmacht en niet, als almacht, als 'melek' en niet als 'Gehäuse', als 'één' en 'énig' en het nauwkeurig tegendeel van wat als zijn of gebeuren ons toegankelijk schijnt. Niets maakt de Schrift en met name het Oude Testament zo brandend actueel als de stille en besliste, de liefdevolle en geweldige NAAM, niets kan voor de intellectueel-gekwelden zulk een bevrijding betekenen als het einde der religie, dat door de theofanie van Jhvh wordt ingeluid; het moet duidelijk worden, wanneer de goden en ook de god, die wij vanuit het autonoom denken hebben gemaakt, een neerdrukkend en vernietigend zwijgen oefenen, dat zij altijd zwijgende zijn geweest en steeds tot het atheïsme drijven zullen, tot de totale zinsvervreemding, levensontlediging en 'Gods'-verduistering.' [blz. 24-25]

- Bij 'Melek' (koning) staat voor de concrete heerschappij van God; 'Gehäuse': alle filosofische systemen waarop je je kunt terugtrekken. Dat is het allemaal niet.
- *Onecht nihilisme*: het nihilisme van het huiselijke soort, dat halfslachtig is en toch niet buiten religieuze termen kan. Dat is alom verbreid; dat onechte nihilisme *is eigenlijk het echte*. Dat wil Miskotte bestrijden, met behulp van Tenakh.

De goden zwijgen, maar JHWH spreekt

- OT en NT dekken elkaar niet. Het NT heeft een overschot (dus het OT een tekort) en omgekeerd.

‘Wij vinden in het Oude Testament een ‘tekort’; ... Er zijn vele profeten, vele ceremoniën, vele symbolen; hun heenwijzende kracht is geremd, hun licht is versluierd... *Geen profeet kon zich ‘het Woord’ noemen; geen ‘knecht Gods’ droeg het laatste geheim van God in zich.*’ [blz. 142, curs. van mij]

- Over het tegoe van het NT is genoeg geschreven, maar het OT heeft óók een tegoe: daarvoor aandacht.
- Vier deelgebieden: de *scepsis*, de *opstand*, de *erotiek* en de *politiek*, ‘themata die in het Nieuwe Testament nauwelijks meespreken’ [blz. 143] Maar ook, belangrijker, twee benaderingen die anders zijn:
 - **De NAAM.** Het concrete van de NAAM gaat vooraf aan alle algemene spreken over God. Bijbels, oudtestamentisch geloven, begint bij de unieke Naam, de onvertaaltbare NAAM JHWH. Concreet.
 - Die Naam **maakt overal geschiedenis**: in menselijke instituties met hun gebreken, tempel en cultus, koningschap, profetie, wijsheid. Niet in ideeën of principes maar in concrete daden.
- Alleen waar we erkennen dat God *spreekt* en *handelt*, daar kunnen we aan de dreiging van het nihilisme voorbij.

Opname van Miskotte’s denken

- Zeer diverse denkers, van ultra-protestant tot RK. O.a. Erik Borgman, die solidair-kritisch is: tegen te veel generaliseren, en tegen gedachte dat de vierde mens ‘er altijd en overal al was’ (mogelijk een misverstand).
- Dogmatieken: *Christelijk geloof* (Henk Berkhof, 1974): kort en obligaat. *Christelijke dogmatiek* (Gijsbert van den Brink/Kees van der Kooi, 2013) veel meer ruimte en link tussen strijd met nihilisme, tegoe van het OT en eschatologie: belang van het gewone leven.
- Hoe ver ging zijn invloed? Bijna alle christelijke dogmatiek is zo vanuit Christus gedacht, dat dwarse geluiden over het oude testament niet goed passen. Ook Miskotte denkt sterk christocentrisch maar geeft Tenakh binnen de christelijke theologie toch andere plek, en laat vragen van het jodendom binnenkomen.

Heiden, Jood en Christen

- Veel gebruikte trits (vgl. Gerrit de Kruijff, *Heiden, Jood en Christen*). Bruikbaar model, maar risico’s: geen godsdienstgeschiedenis! Christendom is niet de kerk, jodendom niet de synagoge, heidendom niet de niet-gelovigen! Drie *geesteshoudingen*.
- De heidense insteek: de mens in zijn natuurlijke bestaan: god is het al, het al is god. De heiden vereert het bestaande. Het recht is het recht van de sterkste, de mens in zijn hoogste gestalte is de held.
- Joodse levenshouding: recht = de Thora, ethiek beschermt de zwakke, beteugelt de sterke. De ware mens is de rechtvaardige, de mens is verantwoordelijk voor de vorming van zijn wereld.
- Heidendom: fatalisme. ‘Jodendom’ loopt het risico zich te vertillen aan ‘titanisch humanisme’. Is er een derde, ‘christelijke’, visie mogelijk? Miskotte denkt dat het kan. Hij ziet zelfs in het OT al openingen: een geloof dat het *niet* allemaal van ons afhangt – terwijl we toch wel degelijk ook verantwoordelijk blijven.
- Vraag van de kerk aan het Jodendom: is er werkelijk alleen maar opdracht, wet, moeten, of is er ook iets geschied, dat niet van ons afhangt?
- Belangrijker: vraag vanuit het Jodendom naar de kerk.

‘.. daarom vraagt de synagoge: in welke zin is de wereld verlost? En is dat zogeheten magische wonder de vervulling van dat wat de profeten geschouwd hebben? Hoor, hoe in deze vraag het onbehagen van de ‘derde mens’ weerklinkt – en dat van de ‘vierde’, voor zover die überhaupt nog naar zo’n het hart diep rakende boodschap zou willen luisteren.’ [NB niet in de Nederlandse tekst; zie blz. 313 Duitse uitgave, vert. JD]

- Het nieuwe testament is zo vol van de *vervulling* van de beloften, in Christus, dat er te weinig ruimte blijft voor het ‘nog niet’: en dat werpt de synagoge dan ook de kerk voor de voeten: waar is die verlost wereld? (*Tekst 4*)
- Er is wel een theologisch antwoord (verzoening is nog geen verlossing), maar christenen hebben dat niet duidelijk gemaakt: te veel gejubeld over het ‘reeds’, te weinig ruimte gemaakt voor de schepping die nog niets van verlossing merkt.

Hoe verder?

- Niet simpel herhalen: nieuwe vragen.
- OT: zijn we te veel met Tenakh bezig? Sommigen denken dat, herwaardering voor christelijk-eigene, soms zelfs opnieuw achterstelling OT, herwaardering Marcion. M.i.: Miskotte nog niet goed genoeg gehoord.
- *Als de goden zwijgen* alleen al vanwege de taal lastig. Maar ook: gevoeliger geworden voor ontsporingen, geweld, schokkende vrouwenbeelden, teksten die soms exclusief lijken; daarvoor geen oog bij M. Het ‘problematische’ van het OT blijft onderbelicht.

- Strijd tegen nihilisme / cynisme. Wat blijft: **prioriteit van de Naam** boven een leeg, rationeel, gevoelsmatig of traditioneel begrip van 'god'.
- Gespreksvraag: hoe maken we dat duidelijk aan niet-kerkelijk zowel als kerkelijk publiek?

Joep Dubbink